

Molnár István Gábor

Lokálpatriótává vált betelepülők

Az újpesti cigányság történetéről¹

A kezdetek. Újpest² 1840. április 5-én 101 fővel községgé alakult. Pesttől északra, a Duna partján, a váci országút mellett fiatal, ámde dinamikusan fejlődő község, majd város, megyei jogú város, később a főváros része lett. Lakossága az elmúlt 170 évben százegyről százezer főre emelkedett. A cigányok együtt élnek az itt letelepedett magyarokkal, zsidókkal, németekkel és más nemzetiségekkel. Kultúrájukra nagyban hatott az itt lakók szokásai, mindamellett megtartották sajátos értékrendjüket is. A kávéházak, vendéglők, kocsmák hangulatához hozzátartozó cigányzenére igényt tartott a lakosság. A cigány szegkovácsok által készített termékekre szüksége volt az újpesti bőr- és faiparnak. Betelepedésük Újpestre folyamatosnak mondható.

A beköltöző – a cigányságon belül az úgynevezett kárpáti cigányok csoportjába tartozó – családok többsége a Felvidékről, Érsekújvárról, Surányból, Farkasdról, Nyitráról (ma Szlovákia) és környékéről érkezik és települ le a fiatal Újpesten. Érsekújváron és Újpesten száz-százötven év múltán is ugyanazon családnevek fordulnak elő: Dráfi, Patkó, Balogh, Lakatos, Horváth, melyekből több család a mai napig ápolja rokoni kapcsolatait.

Az Újpest alapítólevelét kiadó gróf Károlyi István³ művelt, világjárt, haladó gondolkodású ember volt, aki a modern eszméknek, valamint a Felvidéken élő gróf Károlyi Lajos testvérének köszönhetően kerülhetett kapcsolatba a surányi zsidó iparosokkal, kereskedőkkel, köztük Lövyékkel,⁴ akik később tímárként virágzó bőripar alapjait hozták létre a településen. Elindul egy gyors, amerikai típusú fejlődés, amely nagyközséggé, várossá, az ország egyik ipari központjává duzzasztja Újpesteret.

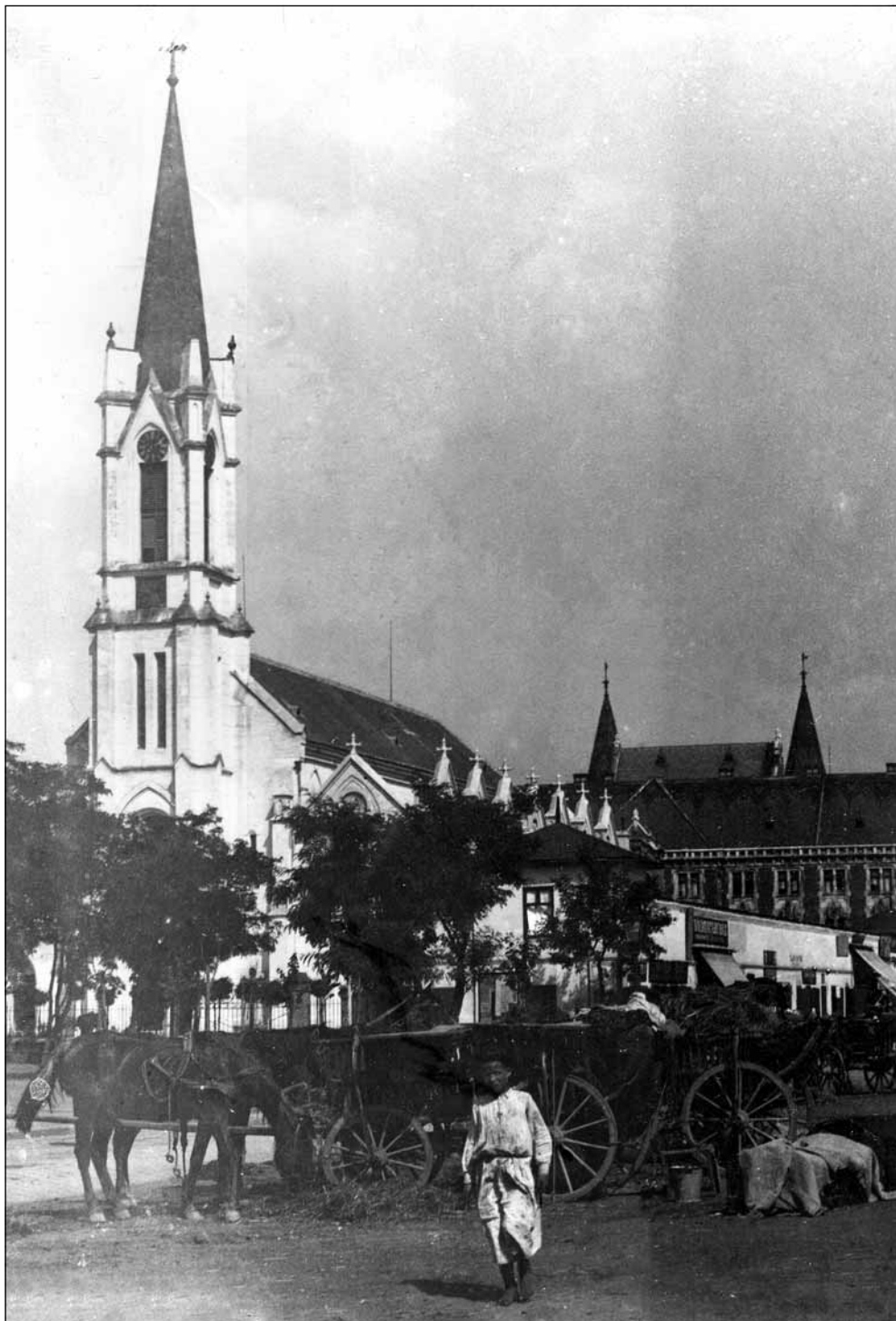
A bőrgyártáshoz elengedhetetlen fogyóeszköz a dugószeg. Ezzel az apró szeggel feszítik a kikészíteni kívánt bőrt a keretre. Nevét a szögfejnél található végén elhelyezett dugódarabról kapta. A szögre húzott dugó védte, hogy ne sértse, ne szakítsa ki a szögfej az anyagot. A bőrgyártásban használt különféle fogók, amelyekkel a bőryananyagot feszítik, húzzák a keretre, valamint az előbb említett fa feszítőkeretet összetartó szögek mind fontos eszközei a bőripari termelésnek. Az újpesti asztalosok, bútorkészítők is használtak – a csapolás mel-

¹ Molnár István Gábor *Régi Újpest cigányai* című monográfiájából – részletek (kézirat)

² Újpesteret eleinte különbözőképpen nevezték: Kismegyery, Újmegyery, Káposztásmegyeryi Újgyarmat. Valószínű Lövy Izsák nevezte el Újpesternek.

³ Nagy Károlyi gróf Károlyi István (Bécs, 1797. november 18. – Fót, 1881. január 12.) főtí birtokközponttal a terület tulajdonosa.

⁴ A Lövy család az Újpesterre elsők között beköltöző zsidó családok egyike. Lövy Izsák Újpester első bírója volt.

Újpesti piac, 1910-es évek

lett – nagy mennyiségű szöget a bútorok, szekrények, komódok hátlapjaként szolgáló falemezek rögzítésénél. Lővyék ezt felmérve gondolhattak a surányi és az onnan tíz kilométerre fekvő érsekújvári cigány szegkovácsokra, munkájuk minőségére és olcsóságára.

Szlovákiai kutatásunk során talákoztunk azzal a dokumentummal,⁵ amely szerint az 1830-as években a Zsemberi nevű cigány család ismerte, ismerhette Lővyéket. Később az újpesti katolikus matrikulákban, keresztlevelekben jelentkezik a Zsemberi családnév, ahol is a nők zöldség- és gyümölcskereskedők, a férfiak pedig – kivétel nélkül – szegkovácsok voltak. A fent említetteket mérlegelve, valamint a Duna közelségét – hisz ahol víz van, biztos kell iszkápa⁶ is a csónakok javításához –, mind fontos szempontok lehettek abban, hogy az első cigány családok elindultak Újpestre. A tömeges áttelepüléshez ezzel meglett a rokoninformációs kapcsolat, már csak a „nagy” munka hiányzott, amit az Újpesten áthaladó első vasútvonal (1845) meg is hozott. A sínszeg, mellyel a vasúti talpfát a sínhez erősítették, a szegkovácsok által készített vezető termék lett. A vasúti sínszegnek az időjárási viszontagságokon kívül a vonat és szállítmánya súlyterhelését is bírnia kellett, a megfelelő rugózás mellett. Innentől számíthatjuk a tömeges bevándorlást, hisz az iparilag rohamléptekkel fejlődő Újpest kiváló munkalehetőség volt a szegkovácsok számára. A beköltözési lehetőséghez hozzátartozik az is, hogy más településekhez képest enyhébb volt a közterületi és közhivatali ellenőrzés, valamint a bejelentési kötelezettséget sem vették szigorúan a házbirtokosok.

„Bagó József primás százkét éves korában, újpesti házában meghalt. Fia-talon beutazta Európát, Amerikába is eljutott, részt vett a szabadságharcban, ahol sebet is kapott. Négy feleségét temette el és 22 gyereket hagyott maga után.”⁷ Az Újpesten otthont találó cigányok másik nagy csoportja, a muzsikuskok (régies nevén: hangászok) szintén a Felvidékről, nagy többségük Érsekújvárról érkezik. Ahogy nő a vendéglátóhelyek száma, úgy jön mind több muzsikuskó a kávéházi úri közönséget és a kocsmák munkásközönségét szórakoztatni. Míg a városban gombamód szaporodó kávéházakban nyolc, tizenkettő tagot számláló zenekarok ját-

Újpesti cigányzenekar, 1910-es évek

sztottak, addig a kis búfelejtőkben három, esetekben egy szál hegedűs próbálta kedvre deríteni hallgatóságát. A sírva vigadásnak is fontos velejárói lettek a hazafias nótákat játszó cigánybandák. Az első családok érkezése egyidős lehet az újpesti vendéglátás kialakulásával. Rácz Ferenc primást és zenekarát a

⁵ Katarina Bohumelová *Romák Surányban* című szakdolgozata

⁶ Iszkápa vagy iszkába. Fából készült csónakok készítéséhez szükséges speciális fémszög.

⁷ Vasárnapi Újság, 1882. aug. 27.

Pannónia Kávéház⁸ mint Pest első osztályú bandáját hirdeti. Később a Pest első osztály helyett „Újpest kedvenc primása” lesz a jelző majd mindegyik zenekarvezetőnél. Az öregek úgy mesélik, hogy talán előbb volt cigányzenész Újpesten, mint a település létrejött volna, mert a Megyeri Csárda már előbb létezett – érvelnek. Olyan nagy dinasztiaiak alakultak ki, mint a Kolompár család, ahol az összes hangszeren testvér játszott, azaz idegen nem került a nyolcfős bandába. Volt olyan idő, amikor kuriózumként női bőgőse volt a családi zenekarnak. A *Cigányzenészek albuma* szerint, az Érsekújvárról Újpestre költöző Kolompárdinasztia Bihari Jánostól, a híres Magyar Orfeusztól származtatja magát. Első fennmaradt képi dokumentumunk szintén a *Cigányzenészek albuma*⁹ című könyvben található. Horvát Tóni primás, aki fényképe alá Berlin – Újpest címet adott, 48-as zsinóros ruhában, pödrött bajusszal, oldalt választott frizurával, kellően kihúzva magát állt a fényképezőgép elé.

Dr. Ugró Gyula egy 1874. március 8-án kitört lázadás kapcsán tesz említést roma származásúró: „A község házában tovább tombolt a nép dühe, és az elmenekült jegyzőt és bírót kereste. Egy cigány látta a menekülést s ezt tudatta a néppel, hogy a jegyzőék merre menekültek...”¹⁰ Dr. Ugró Gyula Újpest utolsó főbírája és első polgármestere, nótaszerzőként kapcsolatban volt újpesti cigányzenészekkel. Alapító, pártoló tagja volt többek között az első Magyar Cigányzenészek Országos Szövetségének is. „Tisztelettel tudatom a kedves közönséggel, hogy Újpesten Vasut-ucza 87. szám alatt élő vendéglőmet a modern igényeknek megfelelően rendeztem be. Kitűnő konyha és jó cigány, pontos és kifogástalan szolgálat.”¹¹

A letelepült szegkovácsok mobilitása a vasútépítő kubikusokéhoz volt hasonló. Szerszámaik elfértek egy talicskában: üllő, fújtató, fogók stb. Mint a vándoriparnál, gyakorlatilag bárhol felállították műhelyüket. A gyerekek a fújtatásban, a nyersanyag adogatásában, feleségük a késztermék rendezésében, számolásában segítettek. A fújtatás mellett a koksztörés volt az ifjak legfontosabb munkája. A megfogott darabot kalapáccsal úgy kellett eltalálni, hogy az ütés az ökölbe szorított kéz – a hüvelyk- és mutatóujj között képződött – résén csattanjon. Így nem repültek szerteszéjjel a jól égő por és koksztarabkák. Gyakorlat kellett hozzá, hogy az ujjakat és körmeiket szét ne verjék a gyerekek. Ha kevés volt a munka – nem volt szezonja –, a szegkovácsok zöldséggel, gyümölccsel kereskedtek. Arra

Gödörben dolgozó szegkovács

⁸ Újpest első kávéházainak egyike. Az Árpád út 48. szám alatt működött. Tulajdonosa Feldmann József volt.

⁹ Markó Miklós: *Cigányzenészek albuma*. 1896

¹⁰ Dr. Ugró Gyula: *Újpest 1831–1930*. 1932

¹¹ Közérdek című újság, 1896

utaló dokumentumot, hogy a cégek, gyárak alkalmazásában álltak volna, nem találtunk. Inkább magánzóként működtek. Többen a vaskereskedőknek, mások pedig közvetlenül a gyárnak, kisiparosnak szállítottak. Termékeiket – hogy ezzel is olcsóbban tudják eladni – maguk fuvarozták. Visszaemlékezések szerint a készárut pénteken, szombaton referálták, adták el, és meg kell említeni a leányok, asszonyok ügyességét az áru eladásában, hisz voltak legendásan jó kereskedők közöttük.

Az újpesti cigányság túlnyomó többsége római katolikus vallású. Az 1870-ben felszentelt Egek Királynéja-templom anyakönyve szerint már az első évben – kereszteltek cigány lakost. 1870. december 6-án született Újpesten Csorba Ede, kit egy nappal később, 7-én kereszteltek. Apja szegkovács, anyja háztartásbeli. A keresztelő lelkész Illek Vince, Újpest első plébánosa. Megjegyzésként felvezetve: cigány.¹² „A születés után igyekeztek a gyermeket megkeresztelni, mert addig az utcára nem lehetett kivinni. Meg a fürdővizet se öntötték ki rögtön a fürdetés után. A kicsi egy vánkosba került, átkötte szalaggal. Nem volt pólya. A gyereket megkeresztelték és a keresztszülőnek illett a legnagyobb pénzt ajándékozni. Akit megkértek keresztanyának az a szülő nőnek két hétig hordta az ételt. Ő látta el a családot élelemmel.”¹³ A fiúk munkához való szoktatása egészen kis korban elkezdődött. Nem volt szokás a műhely körül kíváncsiskodó fiút, fiúkat elzavarni, a lányokat viszont annál inkább, a kipattanó szikrák miatt. Ahogy nőtt, erősödött az ifjú, annál nehezebb feladatot kapott. A legnehezebbnek, vagyis a legnagyobb erőt kívánó feladatnak a sínszeg számított. Az ügyes kezű, tehetségeseket így egészen fiatalon észrevették. Mire felcseperedett az ifjú, komoly tudással rendelkezett a szegkovács szakmáról. Újpesten hagyomány volt, hogy az önállóan munkába álló fiú szerszámait az édesapja készíti el. „Pici korától volt mindenkinek valami gúnyneve.¹⁴ Lolo¹⁵ például azért, mert amikor megszületett, olyan piros volt, mint a rák. Vagy a Kálo¹⁶, mert nagyon fekete volt. Vagy az apja, nagyapja után – hasonlóságból. Úgy néz ki, mint az öreg Róka. A nagyapja, a Róka – az igen, az ravasz ember volt! A gyerek lehetett később bármilyen bamba, akkor is Róka maradt. Nem nagyon lehetett megsértődni, meg hát minek is, mert akkor is úgy hívták. Sokuknak már én sem tudom a teljes nevét, csak ami ráragadt, az után ismerem.”¹⁷

A cigány családoknál a gyermek születése a legnagyobb ünnep. A muzsikus apa kis csecsemője kezébe a hegedű vonóját próbálgatja belerakni. Ha ráfog

¹² Egek Királynéja Plébánia. Katolikus Matrikula 1870, 32. o.

¹³ Adatközlő: Csonka László szegkovács és zenész.

¹⁴ A cigányok körében elterjedt gúnynevek nem véletlenszerű képződmények. Létüket kettős szerep motiválta: az első a külvilág számára szóló, magukat valamiféleképp illegalitásban tartó ok, hogy ne tudják, kiről beszélnek, kit említenek azok, akik nem ismerik az illető gúnynevét. A másik – máig élő – indok: a nagyszámú, több azonos nevű családnál a megkülönböztetésre már nem elegendő a vezetéknev és a keresztnév használata, ezért vagy saját, vagy örökölt ragadványnevet kapott az illető. Több esetben előfordul, hogy mind saját, mind családirag örökölt neve is van egy személynek. Például: „Pepi” Farkas Károly „Papaj”.

¹⁵ Lolo cigányul piros.

¹⁶ Kálo cigányul fekete.

¹⁷ Adatközlő: Csóka György nagybógós.

a rajkó,¹⁸ nagy prímás lesz – mondják. Ezután az ifjonc együtt nő fel a zenével, apja vagy testvérei állandó gyakorlását hallgatva. Az idősebbek visszaemlékezései alapján, nem a szülő mondta meg, hogy milyen hangszert választ a fiatal, de természetesen próbáltak rá hatni: – Fiam, ha a hegedűt választod, mindig megélsz. Nézd, milyen csodálatosan szól! Nagypád drága hegedűje lesz a tiéd! – Ettől függetlenül, sokszor döntött az ifjú más hangszer mellett. Így vagy úgy, de beletörődtek a szülők. A szegkovácsok apáról fiúra szálló mestersége a muzsikusoknál másképp alakult. „A kiválasztott hangszer után végiggondolták a szülők, hogy ki van az ismeretségi körben, esetleg rokonságban olyan, aki a hangszere legjobb tudója, és azt a személyt kérték meg a gyermek tanítására. Szokás volt az is, ha a fiatalnak tetszett egy aktív muzsikus stílusa, technikája, akkor megpróbált az illetőtől tanulni.”¹⁹

1891. április 12-én Újpestre látogatott a kor legjelentősebb néprajztudósa, a cigányság kutatója, Hermann Antal. Lakatos Júlia adatközlőtől két nótát jegyezték fel: „Devla soske man tu mardyel”²⁰ és „Ma cinger man”²¹ címmel. E két kotta úgy maradhatott fent, hogy a világon első cigányokkal foglalkozó angol szaklap²² 1891-ben e két nótát közreadta.

1893. január 31-én Újpesten 161 fő cigány ember él. Az összes lakos 23 521 fő. A továbbiakban a statisztika nem bontja le településre, hanem csak járásokra, valamint vármegyékre az adatait. A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében, amelyben Újpest is található, 37 fő szegkovácsot tartanak számon, melyből biztosra vehető újpesti cigányok jelenléte is. A vármegyében 1399 fő zenész, ebből is valószínű jócskán akad újpesti.²³ Újpest saját statisztikájában 16 fő szegkovácsot tartanak számon. Többen kimaradtak, mert az úgynevezett kontár²⁴ kategóriájába tartoznak, és így nem jelennek meg a statisztikában. Ők feketén értékesítik termékeiket a vaskereskedőknek.

Babits Mihály író-költő, tanár az 1911–1912-es tanévben a Könyves Kálmán Gimnáziumban oktatott. Újpest ihlette *Kártyavár* című regényében több helyen említ kávéházakban muzsikáló cigányzenészeket. 1900-as években a korabeli sajtóban vendéglők és kávéházak hirdetéseinek tucajtjai számolnak be arról, mily kitűnő és első osztályú cigányzenekar mulattatja esténként a szórakozni vágyókat. Ezen időszak az, amikor a legtöbb cigánybanda muzsikál a kávéházakban, éttermekben, vendéglőkben.²⁵ A vendéglátói hirdetések közül egyértelműen kikövetkeztethető, hogy abban az időben a zenekarok komoly reklámértékkel

¹⁸ Rajkó, cigány nyelven gyermek.

¹⁹ Adatközlő: Rigó György cimbalmos.

²⁰ Devla soske man tu mardyel: Istenem, miért vertél meg engem?

²¹ Ma cinger man: Ne verjél meg!

²² Journal of gipsy lore society, 1891

²³ Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Czigány összeírás. 1893

²⁴ Kontár: ipartestületbe nem tartozó, adót nem fizető.

²⁵ Jelentősebb kávéházak – jelentősebb prímások és zenekarjaik: István Kávéház: Radics Rezső, Korona Vendéglő: Rácz Józsi, Horváth Vendéglő: Érsekújvári Kolompár Jancsi, Demokrata Kávéház: Kolompár Jancsi, Pannónia Kávéház: Berkes Berczi, Blaszc József Kávéháza: Pápai Náci, Tomik János vendéglője: Lakatos Kálmán, Elite Kávéház: Balogh Jancsi, Attila Kávéház: Bókai Berczi, Vigadó Kávéház: Pozsár Marci zenekara, majd fél évvel később Lakatos Gyula,

bírtak. Több családban előfordult, hogy a családfő este muzsikált, napközben besegített a szegkovácsoknak vagy önállóan kovácsolt, keresetkiegészítés végett. A muzsikusok jó vendégnek tekintették a görbe estét tartó szegkovácsokat, mert a multság mellett bőven jutott jatt²⁶ a zenekar számára. A muzsikusok egy keresetből, plusz a borralóából el tudták tartani családjukat. A feleségek, általában háztartásbeliként, a gyereknevelésben és a konyhában serénykedtek. Főzték otthon a cigányos ételeket, ami nem sokban különbözött a magyar konyhától, hacsak azt nem vesszük különbségnek, hogy sokkal zsírosabbban és fűszerezesebben, azaz ízesebben főztek, sütöttek. Mindig többet főztek, mint amennyi kellett, mert annál nagyobb szegény nem volt, mint ha jöttek a vendégek, rokonok, és nem tudták őket étellel, itallal kínálni. Fő ételeik: töltött káposzta, sűrű, erős szaftú csirke-, disznópörkölt bodaggal, azaz cigánykenyérrel.

Újpest város, 1907. Az újpesti állami elemi iskoláról készült első statisztikában²⁷ az 1901-ben alapított, Erzsébet utcai iskolában regisztráltak cigány anyanyelvű tanulót. Az 1907/08-as tanévben, pontosan kettő leánygyermeket. A cigány származást nem rögzítik a statisztikai adatok. Utólag megpróbáltuk rekonstruálni az anyakönyvek segítségével, hány cigány gyermek járt az 1907/08-as tanévben ebbe az iskolába. Ezt a családnevek, a lakhely, valamint a szülők foglalkozása alapján állapítottuk meg. Biztosra vehető tizennégy gyermek, melyből kilencnek szegkovács édesapja van, valamint öt fő, akinek muzsikus. Ha ezt a tanévet vesszük figyelembe, a hét iskolába körülbelül hetvenen-nyolcvanan járhattak.

1907-ben a várossá nyilvánítás évében, a Pannónia Kávéháznak sikerült leszerződtetnie Rigó Jancsit és híres cigánybandáját. „Somogycsurgói” Rigó

Pannónia Kávéház

János a kor egyik leghíresebb cigány prímása, ami mutatja Újpest és az újpesti vendéglátóhely rangját is. Lehetett Pesten jobb, nagyobb kávéházat találni, de több pénzt keresni a prímásnak aligha. Ezt bizonyítja, hogy Rigó Jancsi több évig a fiatal Újpesten muzsikált. Ezen időszak, az első világháborúig a cigányság számára is a fejlődést és a gyarapodást hozta, viszont az első világháború évei a lakosságtól óriási áldozatokat követeltek.

Nemcsak a katonai behívókkal kellett szembenézni, hanem az egyre sűrűbben fellépő élelmiszerhiány is hatalmas problémákat okozott. A cigánymuzsikának

Pannónia Kávéház: Berkes Berczi, Egri Oláh Gyula, Csillag Izsó 12 tagú bandája következett egy éven belül.

²⁶ Jatt: borraló.

²⁷ Dr. Ugró Gyula: i. m., 434. o.

is akadt egy-két konkurens, katonazenét játszó bandák a városban, amellet hogy a lakosság is kevesebbet tudott költeni szórakozásra. A katonai szolgálatban nem voltak különbségek, legalábbis olyanok, mint a második világháború alatt. Az itthon maradt muzsikuskok közt olyan íratlan szabályok, különleges szokások alakulnak ki, mint például a beteg zenekari tag részét²⁸ a prímás félreteszi. Azaz a kiségitő tagot külön fizetik arra az időre, de a beteg megkapja a pénzét, hogy a családját fenn tudja tartani. Általában a feleség a nagyobbacska gyereket küldte apja napi béréért. A prímás pedig rendre félrevonta az ifjút: – Hallod, milyen ügyetlen ez a kiségitő, apád nyomába se ér! – Lehetett a helyettesítő bármilyen jó, mindig megerősítették a családot, hogy a jelenleg beteg muzsikusra nagy szükség van, jó zenész.

A Barakktelep. Lakhelyük, bérelt otthonuk eleinte szétszórtabban helyezkedett el: Erzsébet, József, Gyár utca, valamint az asztalosműhelyek környékén: a Tél, Nyár, Tó utcában volt. Évtizedekkel később az úgynevezett zsidónegyedben: a József, Baross, Liszt, Attila utcákban – amelyek a deportálás miatt megüresedtek – foglaltak el lakásokat. A legtöbben viszont a Katonai Vonatszertár Barakktelepen, a Római utca, Brüsszeli utca, Párizsi utca és a Madridi utca közötti területen éltek. 17 barakk sorban, 190 lakásban, 1000-1500 ember. Eme lakhelyek fából készültek, a tetejük kátránypapírral lefedve. Konyha a bejárati ajtóval és egy szoba ablakkal. A visszaemlékezések szerint körülbelül negyven négyzetméter alapterületűek voltak, minden barakk sor végén vizesblokkal. Télen a nagy hideg, nyáron a nagy meleg volt a lakásokra jellemző. Ha ehhez hozzáadjuk az elképesztően nagy zsúfoltságot, hat-nyolc főt lakásonként, elképzelhetjük, milyen élet volt a telepen.

„Látogatás a barakkvárosban: A nyáron portenger, télen Szibériához hasonló: a BUR telep háta mögött, közel a Chinoin gyárhoz, terül el a barakkváros. Olyanok laknak itt, akik máshol nem tudnak lakást kapni, bérelni. Itt élnek munkások és cigányok egyaránt. A barakk lakói fellázadtak a szadista gondnok ellen, ki elmondásuk szerint korbáccsal jár a barakkok között, és azzal dicsekszik, hogy ő már két kommunistát is megölt. A gondnokot feljelentették a bíróságon. A bíró utasítást adott a rendőrségnek, hogy azonnal távolítsák el az állásából.”²⁹

A visszaemlékezők és a korabeli sajtó cikkei között óriási eltérés, hogy míg a tudósítások Újpest szegyeneként emlegetik a Barakkot, addig a még élő visszaemlékezők kivétel nélkül jó emlékeket mesélnek el interjúikban. A szörnyű lakáshelyzet megoldására a városvezetés építkezések sorát tervezte, amelyből érezhető változást a Mátyás téren felépült házsor jelentette. A helyzet pillanatnyilag javult ugyan, de a megüresedett barakklakások gyorsan újra megteltek. A fővárosi sajtó sűrűn emlegetett két nyomortelepe az angyalföldi „Tripolisz” a Gyöngyösi utcánál, és kicsit feljebb a vasút vonalán, az átjáró túloldalán a Széchenyi térig elterülő újpesti barakk sor volt. Mindkét telepet a bűn és a kétes alakok búvóhelyeként emlegetik, ahová tisztességes ember nem merészkedik, még nappal sem. Az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet külön kirendeltséget

²⁸ A zenekari tagra jutó pénz: rész.

²⁹ Újpesti Kurír, 1924

létesített a barakktelepi családok megsegítésére, amely kirendeltség állt egy jogsegélyirodából és egy ügynevezett népkönyvtárból. Az ötlet a kirendeltségre Hilscher Rezsőtől, a magyar szociálpolitika úttörőjétől származott. Hilscher egy statisztikát³⁰ is elkészít 1934-ben, amely szerint 1351 fő volt hivatalosan barakklakó. A kimutatásban szerepel, hogy pontos adatot nem tudni, mert többen nincsenek „hivatalosan” felvéve a gondnoknál, valamint a rokonok állandó mozgásban vannak, így a pontos szám sokkal magasabb! A családfők száma 304 fő, amelyet szintén elláttak a hiányos megjelöléssel. Sok családban hiányzik a családfő. A lakosok több mint felét iparosok és gyári munkások teszik ki. A gyári munkások egy része a helyi gyárakban talál munkát, legtöbbször a Chinoin Gyógyszergyárban és a Magyar Pamutgyárban dolgoztak. Szintén nagy a háztartásbeliként jelzett asszonyok száma, kik között többen abból kerestek maguknak és családjuknak kevéske eleséget, hogy az újpesti piacon a hulladék közt, vagy a szemételepen turkáltak. Kereskedők igen csekély számban éltek a telepen, ez azzal magyarázható, hogy Újpest elsősorban ipari város, valamint ez a réteg nem volt annyira elszegényedve, mint az iparosok osztálya. Feltűnő, hogy a vas- és fémiparosok milyen nagy arányszámmal vannak képviselve, ennek oka, hogy a cigányok nagy csoportja, akik foglalkozásukra nézve nem zenészek, csaknem kivétel nélkül mind szegkovácok. A Barakktelepen nagyon sok az asztalos és cipész – különösen ebben a két szakmában volt nagy a munkanélküliség. Az építőiparban dolgozók aránya is tíz százalék, amely foglalkozással télen keresni nem lehetett, így magukról, családjukról télen gondoskodni nem bírtak. A nők és férfiak aránya a következő: 631 férfi és 655 nő. A falvak és városok statisztikájában sokkal nagyobb a nők javára eltolódó adat ezekben az években. A gyermekek száma is feltűnően magas. A magyaroknál: 4,46 átlagban családonként, a cigányoknál 5,15 átlagban családonként, az izraelitáknál 4,2 átlagban családonként. Az összes családra lebontva 4,78 gyermek családonként. Hilscher szerint a magas gyermekszám azzal magyarázható, hogy a szegényebb néposztálynál általában gyakoribb a gyermekáldás, és a cigány családok nagyon népesekek. A románoknál öt, hat, nyolc gyermek sem ritka. (A számszerűsített gyermeklétszám a dokumentumból kimaradt.) Az *Újpest 1831–1930* című monográfiában a Barakktelep Kultúrház óvodájába, amelyet a Népjóléti Minisztérium üzemeltet, 110 gyermek egy helyiségben kerül gondozásra! Más újpesti óvodákban erre a gyermekszámra minimum kettő helyiség jutott. Megállapítható, hogy a keresőképes férfiak voltak a legkevesebben, a 21–25 éves kor között 54 fő, 26–30 éves kor között 30 fő, 31–35 éves kor között csak 48 fő. Feltűnően kevés volt az öregek száma, amely azzal magyarázható, hogy az átlag életkor itt volt a legalacsonyabb, valamint több idős a szegényházban kapott elhelyezést. A telep felekezeti megoszlására vonatkozó adatok az országos átlagtól eltérő vallási megoszlást mutatnak, döntő arányban vannak a római katolikusok, amelynek oka a Barakkban élő cigányok, akik kivétel nélkül római katolikus vallásúnak mondták magukat. A családfők születési hely szerinti megoszlása a következő: 291 főből 54 született Újpesten és Rákospalotán, Budapesten kereken 50 fő, Pest megyéből 26 fő, Csonka-Magyarországról 81 fő, megszállott területről 77 fő, külföldről 3 fő. A felsorolásból

³⁰ Hilscher Rezső: *A barakktelepi családok szociális helyzetéről* (kézirat)

kitűnik, mily kevés az újpesti vagy rákospalotai születésű. Újpest város statisztikája szerint, a településen születettek és a betelepülők közötti ötven-ötven százalékos arány a telepen nem érvényesült.

„Az itt lakók többsége munka nélkül van, és minimális segélyben részesül Újpest várostól, amely a legszükségesebb létfenntartáshoz sem elegendő. Egy öttagú család, amelynek csak egy keresőképes tagja van, összesen heti 10-12 pengő bevételhez jut.

A telep szükségglakásai túlszűfoltak és mégis mindig újabb és újabb családok szeretnének itt menedéket találni. Egy 3×4 méteres helyiségben egy héttagú család húzódik meg, kik egész nyáron késő ősziig részint a rossz levegő és meleg miatt nem bírnak szobájukban meglenni, és a szabad ég alá hurcolkodtak ki aludni. Számos olyan családot találunk, ahol az apa ismeretlen

Újpesti Barakktelep

helyre távozott és a gyermekeket az anya tartja el. Mint sajnálatos jelenségre kell kitérnem arra is, hogy a barakktelepi szükségglakásokban igen sokszor együtt vannak fiúk és lányok, ami az erkölcsre igen káros következményekkel bír! Az utóbbi években egyre több szerencsétlen kilakoltatott család került a barakktelepi szükségglakásokba úgy, hogy most már a szobákat a konyhától elválasztották, mindegyik helyiségben külön-külön családot telepítve. Jelenleg pedig a túlszűfolttság oly nagy, hogy nemcsak minden helyiség az utolsó zugig tele van, hanem különösen az egyes cigány családok a telep körül viskókat építettek, mert nem tudtak bejutni a szükségglakásokba” – írja Hilscher. Az intézet létesített egy mobil könyvtárat, amely hetente egy órában állt az érdeklődő barakklakosság szolgálatában. Túlnyomórészt a fiatalok cserélték a könyveket – átlag kilencven taggal. A kölcsönzők számában alig érik el a felnőttek a tíz százalékot, amely a nagyszámú analfabetizmussal magyarázható. Ennek felismerésekor írás-olvasás tanfolyamot indítottak a gondnoki irodában, amelyre csupán 25 fő jelentkezett. Hilscherék elindítanak egy sikeres munkaiskolát, először a telepen élő lányoknak, ahol textilmunkára készítették fel az egyébként csellengő fiatalokat. Később a főváros segítségével a fiúknak is sikerült munkaiskolát létrehozni a bőrdös és vasipari szakmákra. A vasipari képzésre az ötletet a telep nagyszámú szegkövác cigány lakossága adhatta. Hilscher így ír az iskola sikeréről: „A Ganz Hajó és Gépgyár munkavezetőjével találkoztam, aki panaszkodott a tanoncaira. Elmondta, hogy hónapok óta nem talál számára megfelelő tanoncokat. Nem szóltam a munkaiskolánkról, hanem csak megjegyeztem neki, hogy küldök valakit számára. Másnap az egyik pártfogoltunkat küldtem el hozzá. Pár hét múlva megjelent lakásomon a művezető és kérte, hogy küldjek még ilyen talpraesett fiúkat, mert kollégái mind kérik az ilyen szorgalmas, ügyes tanoncokat.” A telepre kihelyezett munkaiskola sikeres volt. Ebben az időben a tanköteles korúaknak állami iskolába, a nagyobbaknak

délután két napon ismétlőiskolai képzésre is járni kellett. A telepi munkaiskola a hét három délutánján foglalkozott a fiatalokkal.

1924-ben az Újpesti Hírlapban a következő olvasható: „Újpest legjobb cigányprímása Horváth Gyula, napról napra bámulatos játékaival szórakoztatja a közönséget a Kischner-féle vendéglőben. Aki igazán jót akar mulatni, annak okvetlenül meg kell hallgatnia Horváth Gyulát, aki nemcsak kitűnően hegedül, de elsőrangúan énekel is. Esténként nagyszámú társaság élvezi művészetét és szünni nem akaró taps kíséri a hegedű- és énekszámokat.” Énekes és prímás volt, csakúgy mint törvénytelen fia, Buga Gyula, akit édesanyjáról, az angyalföldi Buga Ilonáról anyakönyveztek. Horváth Gyula beceneve „Dudus” volt, fiát, aki apjától nemcsak énektehetségét örökölte, „kis Dudusnak” hívták, később ő lesz a főváros legjelentékenyebb énekes-prímása a legendás Víg Matrózban. 1932-ben Újpest egyik legrégebbi épületében, a Megyeri Csárdában Bujka Józsi és híres cigánybandája muzsikál. A Pannónia Kávéházban pedig „az Egerből hazatért Újpest kedvenc prímása, Kolompár Laci teljes zenekarával játszik reggelig! 1939-ben újranyílt a Brunovszky Nagyvendéglő! (Szilágyi ucca 14.) Ahogy ma az öreg cigányok mondják: a »Brunó« a »Brúnócki«.” A megnyitón Oláh Dudus és zenekara muzsikált, majd az Amerikából hazatért cigánygróf: Nyári Józsi és Rudi zenekara hangversenyezett. Vele szemben, a Horváth Kertben Oláh Kálmán és bandája játszik, majd Csóka Józsi és zenekara váltja őket. Számos kisebb-nagyobb banda alakul Újpesten. A magyarországi cigányzene egyik utánpótlásközpontjává növi ki magát. Olyan kiváló muzsikuskok élnek és működnek a városban, mint „kis Hoci” alias Csömör Ferenc prímás, „Ádof” Oláh József prímás és kitűnő nótaszerző, Ceglédi Mihály prímás, „Dumaj” Lakatos Pál nagybögős, Kantó Ödön prímás, valamint „Poloska” Sárközy József cimbalmos. Ezen zenészek hangszereik mesterei voltak, kik kivívták a közönség csodálatát, elismerését. Megindul a muzsikusk cigányság rohamléptékű polgárosodása, mellyel elismert, tiszteletben álló polgárai lesznek Újpestnek. A kávéházak után az Újpesti Munkásotthonban⁵¹ is rendszeressé válnak a cigánybálok. Valószínű, hogy a pesti muzsikusk élet, a pesti bálók mására alakulhatott ki az Újpesten is meghonosodott cigánybál, de sajátos hangulata, a pesti cigánybáloktól eltérő közvetlensége hamar új világot teremtett.

A Patkó család Érsekújvárról érkezett a 1890-es évek környékén a nagy reményekkel kecsegtető iparnagyközségbe. Régi szegkovács-dinasztia, kik folyamatosan az igényekhez igazították szabadkézi kovácsolással gyártott termékeiket. Nagy port kavart, amikor Patkó Péter és Kolompár Júlia 1907-ben összeházasodott. A troszkásnak csúfolt szegkovácsok és a gyantásnak csúfolt muzsikuskok közt ritka dolog volt a házasság, de úgy látszik, hogy az első párt valaki nagyon megáldotta, mert huszonegy gyermekük született. Volt olyan év, amikor januárban és decemberben is született egy-egy csemete. Ebből a bőséges gyermekáldásból tizenhat megérte a felnőttkort. Míg négy fiú a fronton harcolt a németek oldalán, addig a legidősebb a hírhedt dachau koncentrációs táborban sínylődött és halt meg. Horthy Miklós kormányzó ki is tüntette az anyát, amiért négy katonát nevelt a hazának. Az ötödik, legidősebb gyermekről pedig senki sem hallott a háború befejezéséig.

⁵¹ A mára lebontott épület a Gyár utcában (ma: Munkásotthon utca) volt.

Az újpesti cigányzene. Az előbb idézett szegényes körülmények között a Barakkban megszületik egy különleges generáció, zenész csodagyerekek sora látja meg a napvilágot: Bártvai Gyula³² „Krajcár Gyuszi” tercprimás például a témákra és a tercezésre is remek technikával rendelkezett. Boross Lajos primáskirály terceseként működött évtizedeken keresztül. Boross-sal, mint mesélik, egyszerre vette a levegőt is, hogy a vonó ugyanakkor érjen a húrhoz. Az Állami Népi Együttesben koncertmesterként, később a 100 Tagú Cigányzenekarnál szintén koncertmesterként dolgozott, haláláig. Az újpesti Rigó családot nyugodtan nevezhetjük dinasztiának, mert több tucat kitűnő muzsikust adott a világnak. Rigó

Buga Gyula és cigányzenekara

Gyula primás, a legenda szerint egyedülként helyettesíthette a Mátyás Pince éttermében működő Lakatos Sándort. Rigó Flórián és Csukárdi Irén házasságából született kilenc gyermek, közülük különböző hangszereken hat jó muzsikust neveltek, leginkább Rigó Rezső „Pipi” cimbalmos, kiváló bandacimbalmosként volt országosan ismert. A hatodiknak születő Rigó János „Kacsesz” brácsás, Járóka Sándor és Boross Lajos primások mellett lett a legkiemelkedőbb brácsások egyike Magyarországon. A másik családi ágon Rigó József „Gólya” is brácsával lett elismert muzsikus. Szabó Sándor „Sült hal” az Ostende³³ Zenekarban primás, később kitűnő gitárművész. A Csóka család szintén nagyszámú neves muzsikust adott, kik közül kiemelkedő képességű a sajátos technikájú Csóka József „Csunkó” bőgős volt. Meg kell emlékeznünk a Megyeri Csárdával szemben élt Horváth családról, kik közül Horváth Andor „Csoki” a Megyeri Csárda után hosszú évtizedekig az Öreg Halász étterem cigánybandáját vezette. Ebben az időszakban működötték Újpesten zenekarjaikat Kolompár László primás és unokatestvére, Kolompár Lajos „Dagadt Lajcsi” is. Bár nem Újpest szülötte, de az újpesti cigánysághoz tartozott Buga Gyula „kis Dudus” primás, aki mint énekes vált elismertté, ő a Három Dió vendéglőben alakította meg első zenekarát. Újpestre nősült és fia is itt született Kállai Kiss Ernő Kossuth-díjas klarinétművésznek, valamint évtizedekig itt élt Rácz Kiss János jazz-hegedűs. Az újpesti Rigó családba nősült Vörös Kálmán primás, aki szintén évekig lakott Újpesten. A felsorolást még óráig lehetne folytatni, de elég legyen annyi, hogy a húszas, harmincas években született újpesti muzsikusként jelentős része a városban maradt, és semmi esetre sem költözött el. (A hatvanas, hetvenes években sor került a régi városrész lebontására. Több család más kerületekben kapott új lakást, kik rendre az első adandó alkalommal visszacserélték lakásukat, visszaköltöztek Újpestre.)

³² Bártvai Gyula, Rigó János, Csóka József posztumusz Líra-díjat kaptak 1995-ben.

³³ Ostende: gyerekekből álló cigányzenekar. A Rajkó Zenekar elődje.

„250 cigány az ínséglistán, Újpesten! Nagyon sok azon cigány személyek száma, kik egyébként aktív keresők lehetnének! E tény több éve tart, amit a vezetőség kivizsgált és intézkedik.”³⁴ Újpest város lakossága 1941-ben 76 000 fő ebből cigány kereken 500 fő a lakosság 0.66%-a a KSH adatai szerint.

Huszonhat cigány szegkovács kontárpere. „A régi újpestiek emlékezetében is élnek azok az újpesti utcák, amelyekben a fűjtatóik mellett ülő cigány szegkovácsok élesztették a tüzet és kalapálták a kampós szegeket. Ezeket a specialistákat most országos feljelentés alapján idézték a városi büntetőbírók elé. A panasz ugyanis az volt ellenük, hogy az általuk gyártott kampós szögeket közvetítők útján feketén hozták forgalomba. Ezek a cigányok, mint a tárgyaláson kiderült, iparendedély nélkül úzik sok évtizede a mesterségüket, amely ma is, saját bevallásuk szerint, heti 80-150 pengő jövedelmet hoz. A megtartott tárgyaláson, amelyre 26 barakktelepi és városvégi szegkovácsot idéztek meg – 18-at ítél el a rendőri büntetőbíró fejenként 25 pengőre kontárkodás miatt. Az ítéletek jöгерősek.”³⁵

Üldöztetés. „...Az összegyűjtés és az előállítás két ütemben történik: 1./ a kóbor cigányokat 2./ a foglalkozás nélküli letelepedetteket kell előállítani. Mind a rendőri, mind a csendőri területeken a cigányok összegyűjtését 1944. évi szeptember hó 20-ig be kell fejezni. Az összegyűjtött cigányokról kategóriánként, szám szerint összesített kimutatást kell hozzám felterjeszteni rendőrkapitányságonként és csendőrkerületenként 1944. évi október 20-ig.”³⁶

A nyilas hatalomátvételt követően Újpesten megkezdődtek a deportálás előkészületei. A város nagyszámú zsidó közösségét Auschwitz koncentrációs táborába szállították. A cigányok is félték az összeírástól, ezért többen elmenekültek. A visszaemlékezők említették, hogy a nyilasok készítettek egy úgynevezett „cigánylistát”. Ezt dokumentálni már nem tudtuk, mivel a nyilas párt pincéjében tárolt dokumentációja – beázás miatt – megsemmisült. Újpest egyik legrégebbi dinasztiája a Dráfi család. Az első családok között telepedtek le Újpesten. Híres szegkovácsok, az Érsekújváron maradt rokonok elsőrangú zenészek voltak. Dráfi József Újpesten született, és itt is élt 1944. szeptember 17-ig, amikor is édesanyjával együtt rokonlátogatóba indult Érsekújvárra. November 8-án visszaindultak Újpestre. A Nyugati pályaudvaron viszont „mint cigány származású egyént” letartóztatta a biztonsági rendőrség és ismeretlen helyre hurcolta. 1990-ben derült ki a Magyar Vöröskereszt keresőszolgálatán keresztül, hogy Dráfi 1944. november 14-én a hírhedt dachau koncentrációs táborban volt. 1944. november 28-án továbbszállították a rawensbrücki táborba, ahol 1945. április 20-án a tizenhét éves fiút az SS-őrség agyonverte. A tábori kartonjára felvezetve: szegkovács.

A háború utolsó évében a nyilas terror elől elmenekült cigány családok is visszaköltöznek a városba. Több család a Pilisbe, Tinnyére menekült az esetleges összeírás elől. A háború borzalmaiból kilábaló Újpesten, csakúgy, mint

³⁴ Független Újság, 1940

³⁵ Független Újság, 1943

³⁶ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja 52.298/1944.kig.

mások, a romák is éltek, amiből tudtak: zöldséget árultak a piacon, kovács-tüzeket eszkábáltak és az újjá építéshez elengedhetetlen ácskapcsokat kovácsoltak. Kivették részüket a romok takarításánál is. Lassan a mulatós kedv, a szórakozás is visszatért a városba, melynek ismét elengedhetetlen része lett a cigánymuzsika. 1945. évi október hó 20-án szombaton este pontosan fél öt-kor a Munkásotthon nagytermében magyar nótáestet rendeztek, Csóka Józsi Újpest kedvenc prímása és cigányzenekara közreműködésével. Egy nappal később a Kommunista Párt nagyszabású Művész Matinét rendezett a hadifoglyok és deportáltak megsegítésére, ahol Kolompár Laci és zenekara szórakoztatta a nagyérdeműt. A műsor ára 20 pengő volt. 1948-tól a cigánybandákat a vendéglátóipar régi csökevényeként, az úri közönség megalázkodó kiszolgálójaként bélyegzik meg, és betiltják. Kivételt képez egy-egy csárda és két nagyobb létszámú állami zenekar.³⁷ Az újpesti muzsikusok jelentős része gyárakban helyezkedik el vagy szegkovácsként dolgozik, mígnem ötvenhétben visszaállítják a vendéglátós zenekarokat. Így többen visszatérnek a zenéhez és muzsikusként tartják el családjukat.

A szegkovács ktsz-ek megalakulását megelőző időszakban sem volt ritka a csoportos szegkovácsmunka. Valószínű, hogy először a család, majd a rokonok, barátok álltak össze egy-egy nagyobb műhely bérlésére. Lehetséges, hogy a „páros kovácsstűz” is ebből az időből terjedt el. Ez azt jelenti, hogy egy tűznél két szegkovács dolgozik egymással szemben, külön üllőn. A háború előtti időkben, valamint közvetlenül a második világháború után, bérelt szegkovácsudvarok voltak. A háztulajdonosok különböző összegért a telkükön adtak lehetőséget a munkára. A cigányok ezen udvarokat a tulajdonosról, több esetben annak gúnynevééről nevezték el. Így lett a „Bede udvar” a Nap utcában, amely a legnagyobb, harminc, esetenként negyven fő befogadására volt alkalmas. A „Goskó udvar” a József utcában, a „Cakó udvar” a Tél utcában, valamint a „Fejes udvar” vagy „Fejes ház” az Árpád út 99.-ben. 1948–49-re tehető a szegkovácsok szövetkezetbe való rendezése. Az első ideiglenes ktsz mégsem Újpesten kapott telket, hanem Angyalföldön, a Jász utca 50. számú ház udvarán. Megbízott elnöke Patkó Pál lett. Tizenöt szegkovács kezdte el itt a munkát. Pár hónap múltán a Petneházy utcába költöztek, majd azt követően visszakerültek Újpestre a Tél utca 4–6. számú műhelybe, amely negyven méter hosszú és tizenhat méter széles volt. Mivel a háború előtt is kovácsműhelyként üzemelt ventilátoros fűjtatórendszerrel volt ellátva. (Előző tulajdonosa Schneider József kovács volt.) 1950. május 20-án megalakul a Vastömegcikk és Szegkovács ktsz, ahol már lakatosokkal kiegészült gyártás folyt. A szegkovácsok viszont a régi technikával, „gödörben” dolgoztak. „Jöttek ki ellenőrizni minket, szegkovácsokat. Rögtön mondták a magyarok, hogy ezeknek nincs lábuk. Gödröt ástunk, abba raktunk egy hordót és beleálltunk.”³⁸ A cigányok munkatechnikája nagyban eltért a magyar kovácsok módszereitől. A leglátványosabb különbség az volt, hogy a szegkovácsok derékig érő gödröt ástak a tűz és az üllő mellett, és ebben állva kovácsoltak, maguk mellé készítve az alapanyagot és a szerszámokat, így nem kellett lehajolni, minden a kezük ügyébe akadt. Számottevő

³⁷ Az Állami Népi Együttes és a Belügyminisztérium Duna Művészegyüttese.

³⁸ Adatközlő: Horváth Dezső szegkovács.

különbséggként vehetjük a többnyire saját készítésű fogók alakját is. A fogók végét enyhén felkunkorították, hogy még véletlenül se csípje be az ujjukat, és hogy a két fogószárt könnyebben szét tudják választani a munkaanyag elengedésénél. Természetesen az ilyen újításoktól – ami a munkát megkönnyíti – a magyar kovácsok sem maradtak le, de ők előbb gépesítettek, valamint ipari iskolájuk által megtanulható szakmával rendelkeztek. Ettől függetlenül a szegkovácsok apáról fiúra szálló mestersége egészen a hatvanas évekig versenyben maradt a később iskolában képzett szakmunkásokkal szemben.

Kettévált a szövetkezet: egyik fele a Fóti útra, a tanácstól kapott telephelyre költözött, a másik fele pedig a rákospalotai cigánytelep mellett, az Aporhá-

Újpesti szegkovács brigád, 1950

za utcában kapott helyiséget. Sínszögeket és egyéb vasipari termékeket gyártottak. Az új termelési forma bevált, több roma ktsz alakul az újpesti mintájára. A jól sikerült szövetkezetet külföldről is felkeresik. Kemény fizikai munka volt, nyáron éjjelre jártak dolgozni a kovácsok, mert akkora volt a hőség a kovácstüzeknél. A ktsz harminc-ötven embernek adott munkát, kik családjukat is el tudták tartani keresetükből. „Jól működő,

tervét állandóan teljesítő szövetkezetük van a szegkovácsoknak, a Budapesti Szegkovács KTSZ, egy újpesti és egy rákospalotai teleppel...”³⁹

„Tatabányán be akarták indítani a széntermelést, mert fáztak a népek, a lakosság. Nem tudtak termelni, mert a sínek mind fel voltak szedve. Talán a háború miatt. Az öregek úgy mesélték, hogy a Rákosi Mátyás kiküldte az emberét Újpestre, hogy azonnal ötven-hatvan mázsa sínszeget készítsünk. Mindenki azt gyártotta. Ahogy hűlt ki a sínszeg, azonnal szállították el. »A szegkovácsok elkészítették a sínszeget, ezért a szén fel tud jönni a bányából! Köszönjük az újpesti szegkovácsoknak!« – 1949-ben jelenhetett meg ez a cikk az újságban. Azt már nem tudom, melyikben, de ez a mondat örökre megmarad bennem, mert apámék mindig mondták: Látod, fiam! – és elővették a gyűrött újságpapírt.”⁴⁰

Az Árpád út 99. számú házban élt a Nyitráról származó Héderváry József, alias „Nápó” bácsi, ki a *Sosemvolt Cigányország*⁴¹ című könyv mesélőjeként vált ismertté. A kötetet az Újpesten élő Bartos Tibor⁴² gyűjtötte és írta az ötvenes években. A könyvben nincs említés arról, hogy a mű szövegét Újpesten mondták el, de akik ismerik a várost, azok az összekötő szövegekből könnyen

³⁹ Faludi András *Cigányok* című könyve

⁴⁰ Adatközlő: Patkó Péter szegkovács.

⁴¹ Bartos Tibor: *Sosemvolt Cigányország. Szegkovács cigány történetek*. Európa Kiadó, 1958

⁴² Bartos Tibor (1933, Újpest–2010, Újpest) író, műfordító. Az Európa Kiadó lektora volt. Ő készítette a *Magyar szótárt* (2002). Az újpesti cigányság történeti kutatásának segítője volt.

ráismernek az ötvenes évek Újpestjére. A megemléített személyek is mind régi újpesti cigányok, mint „Csunkó”, az öreg muzsikos stb. Azóta több település magáénak tulajdonítja a híressé vált művet.

Budapest része. 1950. január 1-jén megszűnik a város önállósága, innentől Budapest része, a főváros IV. kerülete lett Újpest. Tervezett ütemben folyik a régi város lebontása, helyébe házgyári panelházakat építenek. Kicserélődik a lakosság közel hetven százaléka. A cigányság létszáma is rohamosan növekszik. Az őslakos muzsikusok, szegkovácsok, zöldségesek, kereskedő cigány lakosság most új családokkal, gyárakban dolgozókkal gyarapodik. Általában vidékről, Borsodból és Szabolcsból jöttek, többségük beilleszkedett az új közösségbe. A városszerkezet átalakulásával minden megváltozik, a régmúlt idöket idézik viszont a még megmaradt vendéglök cigányzenészei. Egy 1954-ben kelt szerződés szerint, a Megyeri Csárdában egy népi művész bőgös napi keresete harminc forint volt, melyért este fél hattól fél tizenkettőig dolgozott.

A szegkovácsok és zenészek között mindig volt egyfajta távolság. A másikat nem tartották annyira, mint saját magukat. A fiatalok között szövödő szerelmek határtalanságát viszont ez sem tudta gátolni, így a régi szokásokon felülemelkedve egyre gyakoribb lesz a vegyes házasság. Az esküvő régi szokás szerint a kéretéssel kezdödött, amely abból állt, hogy a völegény családjának férfi tagjai kikérik a lányos házból a menyasszonyt. A lányos ház természetesen „ellenáll” a lányt kérök hadának, és mindenféle csúfságnak elmondják a leendő vöt. Közben a násznép pálinkával kínálja az öket be nem eresztöket. Ki milyen hangosan tud, úgy beszél, és dicséri vagy szidja, ki-ki szerepéhez méltón, a másikat. Természetesen egy idő múltán meglágyul a szíve a családnak, és a völegény kihozhatja a párját. E szokás után megy a vigadalom reggelig, sokszor több napig is eltart, s ennek elengedhetetlen része a cigányzene.

„Anyám mindig apám mellett dolgozott. Amikor apám maszkek⁴³ lett, akkor meg főképp! Anyám reggel megfözött és ment ki apámhoz a műhelybe. Aztán ebédidönél bejött, melegítette az ételt, mire apám berohant, és úgy evett, hogy minél gyorsabban vissza tudjon menni. Szóval úgy kellett az ételt elibe rakni, hogy se nem hideg, se nem meleg ne legyen – azonnal tudja enni!”⁴⁴ A szegkovács szakma versenyképességére három fő szempontot találtunk. A nyersanyagjórészt hulladék anyagokból származott, így hulladék vasból új értéket állítottak elő. Például a vastelepen az acélgerendákat összetartó vashuzal, kötözöanyag kitünö új szegek kovácsolására volt alkalmas. A másik szempont: a melegen kovácsolt áru terhelhető keménysége, anyagrugalmassága is eltér a gyári darabolt, esztergált csavaroktól. A harmadik szempont pedig a darabszám, azaz hogy a kisebb tételű megrendelésnél a gyáraknak, üzemeknek nem érte meg gépsort állítani a termelésre. A modern vasgyártás korában így maradhatott fent e középkori szakma.

1956. Az 1956-os forradalomban tömeges részvétel – a cigányok részéről – nem történik, mégis nagy szerep jut egy újpesti cigánynak. „Dilinkó Gábor 1929. február 8-án született a Tél utcában. Édesapja, Dilinkó Mihály lökeres-

⁴³ Maszek: magánszektor.

⁴⁴ Adatközlö: Patkó Erzsébet.

kedő családból származó, vándorló cigány volt, míg el nem érte őt az újpesti barakktelepen a szerelem. Édesanyjának, Kantó Annának felmenői közül többen szegkovácsok és muzsikusok voltak. Bizsu – akit nagyapja nevezett el így – nagybátya műhelyében besegített a szegkovácsoknak, először kocsot törni, majd fűjdatni. A gödörben való kovácsolás helyett, Gábor inkább a piaci kereskedelembe vágyott, és az Attila utcai elemi iskola után egyre többször lehetett őt megtalálni a libásoknál vagy a zöldségeseknél. Szeretett pakolni, árut feltölteni és a kedves vevő kérésére hazasegíteni a nehéz kosarat. Amolyan utcagyerekként így minden zugot ismert a régi Újpesten. A folyamatos munkától bivalyerős, az utcákon való bunyóban kiképzett kamasz lett. A háború utolsó napjaiban a nyilasok mint cigányt pofozták, ezért a zűrzavaros napokban szerzett magának egy katonai kabátot, amelyért tévedésből az oroszok is jól elverték. Édesanyja korai halálakor teljesen elárvult, rokonoknál húzta meg magát. A katonaság után a bőrgyárban dolgozott. Egyik este az Árpád kávéházban lecigányozták, amiért úgy leütötte az illetőt, hogy menekülnie kellett Újpestről. A Keletinél csavargott, amíg Ilona nevű barátnője be nem fogadta. Négy hónapra rá kitört a forradalom. Huszonnegyedikén a kutyasétáltatásból csak a kutya jött haza, Ilonát pedig a Corvin közben találta meg Gábor. Mindketten ott ragadtak, és Kovács Iván irányításával, benzines üvegekkel dobálták az orosz tankokat. Ilona Kócos becenév alatt vált a forradalom mártírjává. Gábor, '56 Cigány Bizsujja – akit Maléter őrnaggyá nevezett ki – pedig az államrend megdöntéséért állt a bíróság előtt. A fegyveres felkelésben való részvételéért halálbüntetéssel került a siralomházba. Hajnalban, a zárkában nagy kopogásra ébredtek. Nem tudjátok, mi ez? – kérdezte Gábor. Rabtársa világosította fel, hogy ácsolják a bitófát. Minden ékre hármat ütnek. Ahogy abbamaradt a kopogás, társa megjegyezte: Közülünk ma négyet akasztanak. Kegyelmi kérvényét fél év múltán módosították tizenhét év letöltendő börtönre. – Az első hónapokban minden héten ájulásig vertek, többször felvágtam az ereimet, mert úgy gondoltam, hogy jobb ha meghalok! – emlékezett vissza. 1966-os kedvezményes szabadulása után munkát nem kapott. Ahol pedig letagadta 56-os múltját, ott három munkanapon belül kiderült, és kirúgták. Legtöbbször sajnálatból jutott élelemhez, és amikor már szégyellt kérni, a kukákból evett. Több tucát próbálkozás után az IKV-nál mint háztakarító tudott megmaradni. A hetvenes években rendeződött az élete, megnősült. 75-ben elütötte az autóbusz, és a tizenegy hónapos betegállomány alatt elkezdett festeni. Környezete azt hitte megbolondult, mert a feje is megsérült – érveltek. A börtönben összetört ujjai közül az apró ecset egyfolytában kiesett a kezéből, ezért az ujjával és rongyokkal vitte fel az olajfestéket a farostlemezre. Az autodidakta festőművészre többen felfigyeltek és kiállításokra vitték a képeit. Befutott. »A belső látás, az expresszivitás határozza meg Dilinkó művészetét. Érzelmi, indulati kifejezés szerint formálja át a természeti és figurális motívumokat, és bizonyos fokig belső látásától vezérelve átértelmezi azokat. *Hóviharban* című képén egymás nyomába lépve, a viharnek nekifeszülve halad a hideg, havas télben egy kis csapat. A kép nemcsak a természettel való küzdelmet idézi, hanem tragikus sorsszerűséget is sugall, a cigányságnak a léttel való szakadatlan küzdelmét, kiszolgáltatottságát« – írta róla Kerékgyártó István művészettörténész. Festményei jelentős hányadát jótékony célra ajánlotta fel, a megmaradtak árából pedig elhunyt feleségének

síremléket állíttatott. Dilinkó Gábort a rendszerváltáskor rehabilitálták, a Corvin Bajtársi Közösség tagjává választották, nyugalmazott nemzetőr tábornoknak nevezték ki. »Hűséges helytállásért« kitüntetés, a Szabadság Hőse díjat, a Magyar Köztársaság Érdemrend Keresztje kitüntetését kapott. Bizsu ma szerény körülmények között Mátyásfülödön, egy otthonban él.⁴⁵

Újpesti rajkók. 1957-ben ifj. Pozsár Marci, kinek komolyzenei tanulmányai is voltak, valamint Jónás József összereli az újpesti rajkókat a Ságvári⁴⁶ Kultúrházban. Zenekart akar kovácsolni belőlük. Sok cigány fiatal kezdi meg náluk tanulmányait, de hosszú működést és számottevő sikereket nem ér el az együttes, mert a tehetségesebbeket elszippantja az államilag létrehozott KISZ Központi Művészegyüttes Rajkó Zenekara. Pozsár pedagógiáját és a cigányzene iránt érzett elkötelezettségét máig nem feledik tanítványai. A több cigánybált is szervező, menedzser típusú Jónás József dobosként tánczenekart is létrehozott Újpesten.

A cigánybálnak⁴⁷ több feladata volt. Az első és legfontosabb, hogy a szórakoztatásból élő zenészek most ez alkalommal, családjukkal együtt mulatni tudjanak. A másik a fiatal lányok első bálozóként való bemutatása a közösségnek. Az eladósorban lévő lányok minél jobb kiházasítása. (A jó muzsikussá váló partnernek számított, hisz valószínű el tudja tartani leendő családját. A rafináltabb anyósok itt figyelték ki, hogy a kiválasztott ifjú mennyire szereti az alkoholt, vagy hogy milyen illedelmes a szüleivel és a társasággal.) A bál egyik legfontosabb kitétele a lehető legrangosabb muzsikussá felfogadása, hisz az első kérdés, hogy ki muzsikálja a bált. Ehhez kapcsolódik az a szokás, hogy a fiatal muzsikuskoknak itt adatott meg az a

Újpesti Rajkó Zenekar, 1956

lehetőség, hogy együtt zenélhessenek a szakma legnagyobb képviselőivel, akik viszont szintén a bálban tudtak felfigyelni, észrevenni egy-egy új tehetséget. Bartos Tibor a következőképpen emlékszik vissza az ötvenes évek báljaira: „A mi időnkben vagy Csóka Anna, a Bari Annus rendezte, vagy Jónás Jóska, a Rövidkaraj. Bari Annus, titkos szerelmi tanácsosunk, nemzetségi csoport-fényképekben gondolkodott, Rövidkaraj inkább a bál fényét emelő pesti hírességekben. Majd mindig ki is hozta családotul az idősebb Járóka Sándort és az újpesti korából

⁴⁵ Újpesti Napló, 2008, Molnár István Gábor: *Híres újpesti cigányok* c. sorozatból: *Bizsu, a festőművész*

⁴⁶ Ma Újpesti Polgár Centrum.

⁴⁷ Újpesten több nagy sikerű, „Pesten is híres” cigánybált szerveztek, melynek rendezői voltak: Csóka Anna „Bari Annus”, Jónás József, Csóka József „Coco”, Csóka Ödön „Tojás”, Kossuth Margit, Rigó János, Balogh Tibor...

mesélt régiségeket a köré gyűlő népes zenésztársadalomnak, amíg a helyi rajkókkal meg nem szólaltatta mester-hegedűjét egy-két csárdásra ő is. A bálát mi muzsikáltuk a Rövidkaraj bandájával, ami nem volt egyenes út a világhírig. Világi nagy hirigekre, márázkodásokra vezetett néha a Munkásotthon vagy a volt Katolikus Kör előtt vagy a csarnokában, ahol gyárra érett nagylányok cicáztak a csávókkal. *Fölvetted a jampi szoknyát, Most már nem kellesz.* Dehogynem! Csakhogy a cigánybál tisztességes leánykák vására volt, ne feledjük. Az anyák bevonultak velük és helyet foglaltak a Bari Annus rendezése szerinti asztalnál, és mint afféle szomszéd várak, ellenségesen méregették egymást. Virágszálnak öltöztetett leánykáik mintha a tündérek barlangjából óvakodtak volna elő idejüket múltan, talán anyjuk elsőbálozó ruhájában. Vigyáztak is rájuk az anyák, mintha soha nem akartak volna megválni tőlük. Unalmas is volt, amíg mi a smúzt szolgáltattuk a pörköltökhöz. Csak aztán váltottak minket a rajkók, és megelevenedtek az anyák. Körtáncukon már volt mit nézni, bár sokan a csücske lánykákat tanígtatták a lépésekre. De amikor kezdtek szállingózni a nagy zenészek a nagy gizada rokonsággal Pestről, és a sarokról jött újpestiek is úgy baszták be a taxiajtót, hogy érkezésükről mindnyájan értesüljünk a bálteremben, akkor kezdődött a vigalom. S a tetőfokára akkor hágott, amikor az ütődött verklis betolta hintókeréken guruló zeneszerszámát és a zenészek eltakarodtak a színpadról. Ütött az öreganyák órája. A széltükbe szabott asszonyosságokat férfi táncra nem merészelte kérni. Maguk indultak meg a verklinek. Körülötte aztán összekapaszkodás nélkül rakni kezdték, ki-ki magának a szakadozott verkliszóra. *Eltő/rötta/bika/fasza/ket/té/be!* Társas tánc? Tombolásnak mondták a régiek. *Tombj, Kató!* Az öreganyák lecsapták a kendőjüket, kibontották a kontyukat, és megfiatalodtak. Toppantásukba belerendült iszonyú faruk, meglódtak a tógyeik. Táncmester

Cigánybál, Kör kávéház, 1939

talán darudübörgetősnek néz-te volna, amit jártak, de az emlékezőnek az éltes némberek szertelensége maradt felejthetetlen. A senki másnak, csak maguknak, még egyszer, hogy *kamukore szeretem az uramat*, de az is *jaj de nagyon régen volt!* Én szültelek e világra, én szoptattalak mindőtöket, tessék, innen jöttetek ki, ezen lógtatok!"

A cigányokhoz kötődő foglalkozások vége. „Amikor megláttam, hogy betonból rakják a vonatok alá a talpfát, akkor tudtam, hogy a gyerekeim nem lesznek már szegkovácsok. Ki fog halni ez a cigány szakma.”⁴⁸ A hatvanas évek eleje-közepe táján megszűnik a Szegkovács ktsz. Termelőszövetkezetekhez melléküzemágként csapódnak a szegkovácsok, vagy maszekokká válnak. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy volt-e alkalmas saját terület a műhely kialakítására. Később fokozatosan a tsz-forma is megszűnik, többen különböző

⁴⁸ Adatközlő: Patkó Péter szegkovács.

lakatos munkakörökben vagy karbantartó foglalkozást választanak, legtöbbször a helyi gyárak valamelyikében. Ebben az időben az idősebb szegkovácok közül többen nyugdíjba mennek. Megszűnik a több évszázados, apáról fiúra szálló mesterség. A fiatalok többsége segédmunkásként helyezkedett el. Fokozatos volt a többségi társadalomhoz való igazodás, jó tíz évvel később indul meg a szakmunkásképzésben való nagyobb arányú részvételük. Mára az újpesti szegkovácosság mint mesterség teljes egészében megszűnt. A szegkovács szakmát két évtizeddel túlélő muzsikások sorsa is megpecsételődött. Eltűntek az egykor híres éttermek, vendéglők. A vendéglátóhelyek átalakultak, és nem tartanak igényt nagy létszámú cigányzenekarokra. Inkább az egy főből álló szintetizátoros zenészt foglalkoztatják. Mára a Megyeri Csárdán kívül mindenhol eltűnt a cigányzene. Egyre kevesebben választják a fiatalok közül ezt a műfajt, többen inkább klasszikus zenét tanulnak. Az újpesti cigányzenészek kiiregyedtek, többen nyugdíjasok vagy munkanélküliek lettek.

A régi piarc (piac) télen parkoló, nyáron a dinnyésstandoknak ad ma helyet. Sárga köveiről könnyen felismerhető. 1972-ben új csarnok épült a régi templomkert helyén. A kereskedők átköltöztek az akkor modernnek mondható csarnokba. Az első piacfelügyelő a kereskedő cigányoknak a csarnok szélén húzódó sort jelölte ki. Az épület belső területére – ahol az időjárástól jobban védve lettek volna – nem adott üzletet sem asztalt. Testvérek kerültek közvetlen egymás mellé. Cigány sor, C vágány lett a neve. Olcsó gyümölcscsel, zöldséggel, jóval alámmentek a belső áraknak. A hetvenes, nyolcvanas években jól ment az üzlet. A sok gyár tengernyi munkása vásárolt, megérte késő estig nyitva tartani – a műszakok miatt. Kilencventől egyre csökken a forgalom. A C vágány ettől függetlenül megmaradt.

A zenészeken kívül más művészeteket űző cigányok is éltek és alkottak Újpesten. Dilinkó Gábor festőművészt gyermekkorra, ifjúsága fűzi a városhoz. Évekig lakott a kerületben Gyügyi Ödön Szárnyasoltár-díjas grafikusművész, ki Péli Tamás és Szentandrassy István tanítványaként vált kiforrott alkotóvá. Újpesten kapott otthont Balogh Tibor, aki az első, Magyarországon diplomázott cigány képzőművész. Balogh Béla fiatalon elhunyt, legendás táncvirtuóznak az Újpesti Gyermek és Ifjúsági Házban működött tánccsoportja, és szintén évekig lakott városunkban.

1980-ban a KSH szerint 23 fő vallja magát cigánynak a kerületben, melyből 8 fő beszéli a cigány nyelvet. Ez a szám magáért beszél, mivel – különböző okokból kifolyólag – letagadják származásukat az itt élő cigányok. A másik lehetséges ok a statisztikában keresendő, mivel nem megkérdezték, hanem a kérdezőbiztos döntött afelől, hogy a család „cigány életmódot folytat-e”, és ikszelt erre vonatkozóan. A legmegbízhatóbb statisztikai adatnak az első, 1893-as összeírás tűnik, bár több muzsikos cigány család nem vallotta – már akkor – származását. Ennek okát a Mária Terézia által bevezetett asszimilációs politikában kereshetjük, melynek megmaradt hatásai közé tartozik a magyar (romungro) cigányság nyelvvesztése.

A Dózsa pályán az óra alatt gyülekeztek a szurkoló romák. Cigány sarok volt a neve. Családosan jártak a meccsre. Kiemelkedő teljesítményük viszont nem a fociban, hanem az ökölvívás területén volt. Csóka Gyula 1957-ben kezdte pályafutását a Pamut SC. ökölvívó szakosztályán. Hétszer nyerte meg súlycsoportjában

a Magyar Bajnokságokat, majd a Világkupán második helyezést ért el. Csóka Gyula sikerein felbuzdulva rengeteg fiatal kezdi el a sportot, kisebb-nagyobb sikerrel. A munkásszállókon élő cigányok is szeretettel választották a ringet. Mindehhez hozzátartozott, hogy Szigeti Ferenc „Franyó bácsi” olyan edző volt, kihez szerettek járni a cigányok. Nemcsak technikailag jó tréner, hanem kiváló pedagógus is volt. A cigányok a lóval együtt születnek – mondják. Így nem csoda, hogy az újpesti romák zsokéból is, lovászból is, szurkolóból is egyaránt adtak a lóspornak.

Az egyesületi törvény adta lehetőség alapján 1989. április 20-án bejegyezték az első cigányokkal foglalkozó társadalmi szervezetet, mely Eötvös József nevét vette fel. Hivatalos neve: „Eötvös József” Cigány–Magyar Pedagógiai Társaság, elnökének Rácz Gyöngyit választják. A Társaság székhelye az alapítás óta Újpesten van.

1990-ben a KSH szerint 544 fő vállalja cigány származását, melyből 224 fő beszéli a cigány nyelvet. A közoktatásban viszont 455 fő cigány tanulót tartanak számon az általános iskolák statisztikái! Ha ezt megszorozzuk négy fővel, akkor 1820 fő roma lakost kapunk. 1992-ben 593 fő az általános iskolában tanulók száma, melyből 109 fő a kerület kiegészítő iskolájába jár. A cigány lakosság: 2372 fő.⁴⁹ A földszintes, belső udvaros házak körzetét elhagyták a régi szakmunkáscsaládok, kiknek a Váci út iparrengetege nem adott többé megfelelő munkát. Helyükbe legálisan, vagy esetenként önkényes lakásfoglalóként beköltöztek vidéki szegény családok Borsodból, Szabolcsból.

A halott végtisztességéhez szorosan hozzátartozik a virrasztás. Kezdeté a halál napjának első éjszakájától az elhunyt temetéséig tart. Esténként összegyűlnek a rokonok, barátok, ismerősök. Mesélnek az elhunytól, emlegetik jó tulajdonságait, történeteit. Újpesten szokás a televíziót és a lakásban található tükröket lepedőkkel letakarni. A temetésen a pap és a nagyszámú gyászoló mellett a zenekar is rendszerint feltétele a szertartásnak. Sírnak a hegedűk, húzzák az elhunyt kedvenc nótáit, és a „Most van a nap lemenőbe”⁵⁰ című, valamint a „Lehullott a rezgő nyárfa aranyszínű levele”⁵¹ című nótákat rendre – kéres nélkül – elhúzza a cigányzenekar.

A kisebbségi önkormányzatiság. Budapest IV. kerülete első cigány kisebbségi önkormányzatának képviselő-testülete 1995-ben tette le az Újpesti Városházán a hivatalos esküt. A Budapest IV. kerület Újpesti Roma Kisebbségi Önkormányzat testülete a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény 27. §-ában, valamint a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény 102/C. §-ában kapott felhatalmazás alapján jött létre. Az öt főből álló testület képviselőit az Újpesti Szocialista Romák Szervezete indította, kik mind az öt képviselői helyet elnyerték. Az első képviselő-testület tagjai: Czuczu Lajosné, Csóka János Pál, Giczy Béla, Dr. Török Zoltán, Szűcs Sándor. A testület első ülésén Csóka János Pált elnökké, Giczy Bélát elnökhelyettesé, Czuczu Lajosnét jegyzőkönyvvezetővé választják a képviselők. Az első év végén szociális ügyben tett indítványt Dr. Török Zoltán képviselő: tájékoztatta a

⁴⁹ Csóka János Pál és Giczy Béla számítása a cigányság létszámát illetően

⁵⁰ Dankó Pista: *Most van a nap lemenőbe*

⁵¹ Rácz Pali: *Lehullott a rezgő nyárfa aranyszínű levele*

képviselőket arról, hogy a kisebbségi önkormányzatot a legtöbb roma lakos szociális és lakásügyben keresi fel. Különösen súlyos gondot okoz az önkényes lakásfoglalók helyzete, főleg azokban az esetekben, ahol a család már évek óta (3–10 év) lakik az adott lakásban. Bár jogilag helyzetük tisztázott – mivel jogosulatlanul használják az önkormányzati bérlakásokat –, de a lakbért és a közműdíjakat rendszeresen fizetik. Az Újpesti Roma Kisebbségi Önkormányzat megalkotta határozatát: 13/95. számmal: rendeletalkotási javaslattal él a helyi önkormányzat felé, hogy egyszeri alkalommal jogharmonizáció keretében, helyi rendelettel, a családok helyzetét rendezze. (Az önkormányzat a későbbiekben a javaslatot elfogadta.) Feladataikat az oktatásban, a kultúra, a művészek bemutatásában⁵², gyermektáborok szervezésében, szociális érdekképviselet-

⁵² Roma kulturális programsorozat indult a Nyár utca 40–42. szám alatt található épületben: (1998. augusztus 29. *Cigány mesterségek képekben* című kiállítás Molnár István Gábor fotóiból) (1999. március 11. Író-olvasó találkozó Kovács József Hontalan költővel) (Április 17. *Meditáció a cigány folklóról*. Jónás Judit színművész és Szecső Kovács Zoltán táncművész előadása) (Október 7. Csányi János festőművész kiállítása és a Lindri táncegyüttes koncertje) (November 25. Andrei Schwartz: *Lét peremén* című film vetítése) (November 25. Pintér Sándor festőművész kiállítása és a Fritz Jazz Timers koncertje) (2000. március 10. Várad Gábor festőművész kiállítása és az Újpesti Cigányzenekar bemutató koncertje) (Szeptember 14. Túró Zoltán festőművész kiállítása és Fátyol Tivadar és cigányzenekarának koncertje) (2001. április 28. Ugró Gyula emlékére nótáest, László Mária rendezésében 17 művész lép fel az Ady Endre Művelődési Központban) (Május 4. Pintér Sándor II. újpesti kiállítása *Cigány művészek arcképcsarnoka* című festmények, valamint a Rajkó zenekar koncertje) (Október 12. Molnár István Gábor *Langlet utca* című fotókiállítása, valamint Puka Károly és zenekarának koncertje) (November 10. Gyűjteményes roma képzőművészeti kiállítás és Nyári Sárkány Péter képzőművész bemutatkozása az Újpest Galériában) (December 1. *Halljátok cigányok* című nótáest az Ady Művelődési Házban, László Mária rendezésében) (2002. március 22. *Ez a föld a hazám* című nótáest) (December 5. Szakcsi Lakatos Béla és Kathy Horváth Lajos közös karácsonyi koncertje az Újpesti Polgár Centrumban) (2003. január 20. Dilinkó Gábor festőművész kiállítása és az Újpesti cigányzenekar koncertje a Kisebbségek Házában) (Március 29. *Most van a nap lemenőben* című nótáest Dankó Pista nótaszerző halálának 100. évfordulójára, Ady Műv. Ház) (Április 10. *Istenfélő cigányok 1977–1990*. Horváth Dávid fotóművész kiállítása. Zenekar: Ando Drom) (Október 10. *Égy cica, két cica* című nótáest) (November 22. Cigány képzőművészek gyűjteményes kiállítása) (2004. május 28. *A szívemnek mindig ünnep* című nótáest) (Július 11. Holokauszt 60. Az újpesti zsidóság és cigányság közös dokumentumkiállítása) (2005. február 25. Balogh Attila költő felolvasóestje) (Március 21. Szentandrassy István festőművész kiállítása) (Június 14. *Újpest a II. világháborúban* című kiállítás) (December 1. *A cigányságról, történelemről, kultúráról* címmel Balogh Attila és Szentandrassy István beszélget) (2006. október 28. *Hej rigó, rigó* című nótáest) (2007. szeptember 15. *100 év zenében-dalban* című nótáest) (Október 12. *Újpesti roma* című fotókiállítás, valamint Buffó Rigó Sándor és cigányzenekarának koncertje) (2008. március 1. *Hulló levél, sárga levél* című nótáest) (Augusztus 30. Kulturális est Bartos Tibor tiszteletére, Szecső Kovács Zoltán és táncegyüttese, Járóka Antal és cigányzenekara) (November 28. Péli Tamás-emléknap) (December 11. *A magyar nótától a klasszikus zenén át a jazzig*. Szakcsi Lakatos Béla és Kathy Horváth Lajos koncertje) (2009. augusztus 28. Újpesti Roma Nap: Jónás Judit színművész, Sárközi Lajos és cigányzenekara, Szilvási Gipsy Folk Band, Szecső Kovács Zoltán

ben és az Újpest Cigányságáért-díj⁵³ alapításában határozták meg. Elkészült egy családvizsgálat⁵⁴; a Langlet Valdemár Általános és Felnőttképző Iskolába⁵⁵ járó gyerekek családjával készült interjúk a következő megállapításokat teszik: a kérdezett családok 75%-a tekintette magát cigánynak, 14%-a nem, és 10%-a úgynevezett „félcigánynak” (az egyik szülő cigány) minősítette magát. A gyerekek átlagosan ötfős családokban, egyszobás lakásban élnek. Emellett a lakások csak alig több mint felében van fürdőszoba, gyerekszobája, pedig mindössze két gyermeknek van. Külön is ki kell emelni azt a döbbenetes jelenséget, melyet az egyik családban tapasztaltak a kérdezők: egy, általuk konyhának nevezett helyiségben lakik a négyfős család. A tanulók nagy részének legalább kettő testvére van. A legszembetűnőbb adat, hogy a gyerekek 83%-a, a családoknak pedig 90%-a szabad idejében leggyakrabban tévét néz. Ez hihetetlenül magas arány, különösen azzal összevetve, hogy például a sport mindössze a családok 14%-ában jelenik meg egyáltalán. A gyerekek 62%-a rendszeresen végez otthon házimunkát. A szülők 76%-a egyértelműen egyetértene a cigány népismeret és történelem, cigány nyelv tananyagba való bevezetésével.

Az 1994–1998-as választási ciklusban Újpest Önkormányzatának testü-

A Horváth család

letébe, a Magyar Szocialista Párt színeiben bejutott Tóth József, aki elsőként vállalta cigány származását, és tevékenyen részt vett a kisebbségi önkormányzat létrehozásában is. A 2002–2006-os ciklusban Csóka János Pál kisebbségi kompenzációs listán bekerült az Újpesti Önkormányzat testületébe, és első felszólalásának köszöntőjét kárpáti cigány nyelven mondta el.

táncgyűttese) (2010. március 26. *A jó bornak nem kell cégér* című nótaműsor) (Május 15. *Régi Újpest cigányai* című fotókiállítás) (Május 16. *Itt van a május, itt van a nyár* című nótaest) „Magyar művészek a Kisebbségi Házban” címmel két alkotót is bemutat a roma önkormányzat: 2000. november 23-án Szigeti Szabó János festőművészt, valamint 2001. február 16-án Benkő Imre fotóművészt.

⁵³ Újpest Cigányságáért-díjasok: 2003-ban: Tóth József önkormányzati képviselő, az Egyesült Izzó ny. munkatársa; 2005-ben: Dr. Rozner László szociális segítő, ny. ktsz-elnök; 2007-ben: Bartos Tibor író-műfordító; 2010-ben: László Mária, az újpesti nótaestek szervezője, Patkó Erzsébet, Csóka György és Rigó György az újpesti cigányság történeti kutatásában végzett munkájáért kapott elismerést.

⁵⁴ OM-PHARE roma program keretén belül: Újpesten végzett vizsgálat 2001-ben

⁵⁵ Ma: Bródy Imre Oktatási Központ